

FRIED ISTVÁN

Népek hajnalcsillaga(?)

1848/49 SOKFELŐL SZEMLÉLVE

„a szláv népeknek Magyarországtól való elszakítása a régi nemzetszerződésekenek egyoldalú megsértése (ednosztranno povredjen sztari narodni ugovora) olyan polgárháborút idézne elő, mely a nebezen szerzett szabadságot megsemmisítené, mely mindkét félre fölötte káros volna, s mely a ránk leselkedő külső ellenséget, és a szabadságitró orosz ostorait (i negove svobodoišuće ruzsziszke bičeve) hazánkra szabadíthatná...

(Jakov Ignjatović 1848. májusában)

És nem volt a hazának elég (...)
és lengtetted ujjad hegyét
az ég felé, mint ezred óta
minden magyar, ha szól a nóta
és Gracza György s a Peszty-kép...

(Illyés Gyula)

Hány 1848/49 él (ha él) a nemzeti köztudatokban? És melyik 1848/49 él ott? A tankönyvekbe préselt, kifakult trikolor-változat? 1848/49 magyar történelme vajon azonos-e a két annus mirabilis(?) szlovák, román, horvát, szerb, osztrák történelmével? Melyik történelmével? A hivatalossal? Vagy azzal, amit regénnyé poétizált át Jókai Mór, Eminescu, Bolesław Prus, Jakov Ignjatović? Netán cári tábornokok vagy a magyar szabadságért fegyvert fogó lengyelek emlékiratai a hitelesebb tanúk a százötven éve folyó, nem egyszer indulatos vitában? Kossuth Lajos és Bălcescu 1848/49-e a meg egyezésre eleinte fogékony, majd többszörösen kiábránduló Stratimirović is? Vagy inkább Jelačićé, aki egyszerre volt horvát bán és osztrák költő, Petőfi szerint gyáván futva Bécs felé, az ünneplésen felavatott zágrábi szobor szerint hősiesség pózban mutatva egykor Buda, mainapság Belgrád irányába? Vagy 1848/49 kölcsönös népiirtásaiból alig ocsúdón Jókai jelenítette volna meg híven az esztendő dilemmáit *A Bárdy-család* című kevesebbet emlegetett, de emlegetésre már csak régiónk önismerete szempontjából érdemes, perdöntő jelentőségű novellájában, előbb két (magyar) generáció vitáját interpretálva, majd a román-magyar konfliktusok mögé világítva? Miközben a markánsan megrajzolt figurák történetébe Avram Iancunak, a „hegyek királyá”-nak és a Petőfi által versbe szőtt Lenkey Henriknek személyes tragédiáját, meghasonlását csempézi be, mintegy jelezve, miként deformálja a zsákutcás régió-történelem a *harcok kényszerülteinek* (Ady Endre) létét: történeti egyéniséggé kényszerítve azokat, akik kívül akartak volna maradni a történelmen; népvézrére emelve, akik egy népideál, egy eszményi nemzetgondolat jegyében képelték el a jövőt, a népek érintkezéseit. *A Bárdy-*

család apafigurája éppen úgy a régi alkotmány megóvásán fáradozott, akár József nádor az *És mégis mozog a föld* című regényben: „Sorvadott bár kezeink közt a nemzet élete, de azért élet volt: ti dicsőséget ígérték neki, de annak a dicsőségnek neve »halál«.” Mint ahogy a nádor figyelmezteti Katona József/Kisfaludy Károly-Jenőy Kálmánt: a magyarság ébredése-ébresztése fölébreszti a többségben lévő nem-magyar népeket, s a szláv-román nemzeti ébredés-ébresztés elsodorhatja a magyarságot. A Bárdy-fiú válasza előbb a *Himnusz* sokat idézett sorainak újragondolásáról tanúskodik: „Elveszthetjük magunkra nézve a hazát, de tizmillió népnek adunk helyette hont, mely a mi népünk volt eddig, és mégis idegen saját szülötte földén”, majd Numával, a román népvezérrel való beszélgetésében már Petőfit írja át a maga számára: „Mi nem a nemzetiségért fogtunk fegyvert, hanem a világszabadságért”. Numa válasza: „Azt rosszul tevétek. Nekem mindegy, akárki legyen felettem, csak igazságos legyen hozzám, s népemet emelje fel; míg te megosztanád néped nagyságát, hatalmát, befolyását, előnyeit, csak hogy uratlan hazában élhess.”

Kortársak, közvetlen utókor, történeti kutatások: egy nemzetben belül is több 1848/49-ről beszélnek, testvérháborúk és megbékélési törekvések, röpiratok, felhívások a harcra és a megegyezésre, titkos levelezések és árulások; valóban nézőpont szerint változik megítélésük. Az erdélyi hadjárat Petőfi Sándor verseinek tolmácsolásában a szabadság önmegvalósítása, a szellem tökéletesedése a szabadságban, Eminescu fiatalon, 1868–69-ben írt, de csak halála után megjelent regényében (*Pustiū geniū*: Szárnyaszegett génusz) a romantikában fogant képzeteket foszlatja szét az erőszakos rablócsordának ábrázolt magyar hadsereg rémtetteinek szemléltetése; hogy Eminescu kilép a német korromantikát idéző modalitásból, és a magyar történetiszemlélettel vitatkozik, mutatja feltűnő magyar irodalmi hivatkozása, ugyanakkor a hasonló tárgyú magyar művektől eltérő, hangsúlyosan különböző felfogása. Mint ahogy Jókai Mórnak az *Akik kétszer halnak meg* című regényében a szlovák felkelés megjelenítése szintén vitaszövegnek értelmezhető; nemcsak a karikatúrisztikus szlovák népvezér-megjelenítés miatt (benne a kutatás Jozef Miloslav Hurban alakját vélte fölismerni), hanem azért, mert a történeti kutatásra és a személyes-újságírói tapasztalatára rájátszva Jókai a francia (másodlagos) regényfelfogás sémájába kényszeríti bele a valóságban jóval összetettebb, több ágú problémakört: nevezetesen a szlovákság rokonszenvét a magyar 1848/49 iránt, illetőleg a szlovákság vezetőinek részint nemzeti, részint Habsburg-párti elkötelezettségét, a szlovákság belső vitáját, a szabadság és a nemzetiségi alulélés dilemmáit. Nézetek, a történeti látószög, a kutatási irányok megosztottságát nemcsak a történetírásban és a szépirodalomban megnyilatkozó utókor tanúsítja, mégcsak nem is feltétlenül a nemzethez tartozás szabhatja meg az elkötelezettség mértékét: 1848/49 hagyománya különféle-képpen épült be az egyes nemzetek-népek, mozgalmak legendáriumába, sajátított ki politikai irányok által, lett tananyag, minősített (többnyire pozitív, kevéssé negatív) jelzőkkel, emelődtek ki meghatározott elgondolás szerint cselekvési formák, (történeti) egyéniségek. Egy látszik csupán bizonyosnak, hogy mai kérdezőhorizontból is időszerűnek tetszik mindaz, amit a történeti kutatás nemzeti látószöge miatt, illetőleg a mesemondásként vagy mitológiaképz(őd)ésként jellemezhető szépirodalom nem tudott vagy nem is akart megválaszolni, pontosabban válaszkísérletei során egészen más, nem egyszer ön maga által konstruált kérdésekre adta meg sokszor leegyszerűsítő, rövidre zárásról tanúskodó feleleteit. S itt most nem a szükségzerű és természetes személyes interpretáció jogát vonnám kétségbe, és még azt sem tagadom, hogy több műnek, több kutatónak, írónak (például *A Bárdy-család* vagy a *Szenttamási György* című elbeszélése-

ket közreadó Jókai Mórnak, emlékiratai tanúsága és a *Respektus Vásza* című regényét szem előtt tartva a szerb Jakov Ignjatovićnak) sikerült vagy jórészt sikerült túllépni saját programján: *A köztív ember fiaiban* nem is titkolja szerzőnk, hogy *mesemondásra* vállalkozik, *Az érc leány* című elbeszélés „önfelszólító” bevezetőjében ezt olvashatjuk, „Írjunk mitológiát. Írjuk le az év eseményeit, híven, valóan, mindent ami megtörtént, minden csodálatost, emberfölöttit, nagyszerűt, amit láttunk, amit tapasztalánk, aminek szemtanúi voltunk, s akkor mondjuk rá, hogy ez mind mese, mert különben nem fogják elhinni”. S csak mellékesen, zárójelben, Petőfi Sándor utolsó verse, a *Szörnyű idő...* az orosz intervenció, (reformkori kifejezéssel élve) „éjszak rémes árnyai” fenyegetésében hasonló hangvétellel szól.

Térjünk azonban vissza a többféle 1848/49-hez! A közös jellemző: tudomány és szépirodalom áthatotta egymást, nem mindig lehet tisztán látni, hol végződik a fikció, hol kezdődik az adatokra épített (történet- vagy irodalom)tudomány. Igaz ugyan, hogy mainapság a történettudományban óhatatlanul jelenlévő epikus műformákat, sőt a fikcionalitást is látjuk már, továbbá éppen 1848/49-ről szólva a „szak”-munkák jórésztében a retorizáltság, a stilizáltság ismervei szintén kimutathatók. Az mindenképpen megjegyzendő, hogy a magyar 1848/49 szemszögéből elmélkedő Steier Lajos és a szlovák felkelés dokumentumait olykor Steiertől átvevő, teljességre törekvően, korrekt módon összegyűjtő, közreadó szlovák Daniel Rapant egy és ugyanazon iratból, levélből, felhívásból, újságcikkből egymással homlokegyenest ellenkező következtetésre jut, nem pusztán a pozitív vagy negatív minősítést tekintve, még csak nem is az eseménytörténet fordulóit értékelve, bár ezen a téren is szembeötlőek a különbözőségek, hanem mindenekelőtt az autochtón nemzeti történelemmé alakítás eljárásaiban jelentkeznek az eltérések. Nevezetesen abban, hogy még a közvetlen történeti-politikai-hadvezetési-ideológiai jellegű érintkezésekből is azok az elemek kerülnek történéseinknél a középpontba, amelyek egy XX. századi értelemben felfogott, jelenük hivatalos politikai viszonyrendszerébe ágyazott nemzeti eszmekör vagy ideológiai kontextusába beilleszthető; amelyek ezeken kívül maradnak, vagy mellékes tényezőkként jöhetnek csak számításba, vagy pedig elhallgattatnak. Ennek következtében a közös (ebben az esetben a magyar-szlovák) történelem, mint két, legfeljebb az eseménytörténet külső körén egymásra vonatkoztatható história vizsgáltatott, és egyfelől a nemzeti tudatba iktatható, ott magatartási-felfogásbeli normaként funkcionáló jelenségek kanonizálására került sor, másfelől viszont a másik féllel szembeszegezhető igazság, sőt: nagyobb igazság posztulálására. Steier Lajos és Daniel Rapant idevonatkozó munkásságából a szöveggyűjtemény alkotja az értékes részt, míg az értékelő-értelmező bevezető kötetek szomorú historiográfiai monumentumként jelzik a nemzeti kizárólagosság öncélúvá meredését, amely még az egymással hevesen és olykor empátia nélkül vitázó kortársakra sem volt oly mértékben jellemző, mint a forrásanyagot jól ismerő, földérintő, kézben tartó, képzett történészekre. Jókai Mór *Szenttamási György* című novellája, amely a szerb-magyar háború periódusába vezet, s amelyen szintén érződik a francia romantika groteszk-felfogásának „szellemujja” (a leginkább a címszereplő figurájában), még a közös történelem közös veszteségeinek elvét példázza, pontosan körvonalazza a szerencsétlenül és tragikusan formálódó népsorsokat. A levert szabadságharc perspektívájából szemlélve korántsem a „kinek volt igaz?” később uralkodóvá váló presztízsszemponjtját érvényesíti, hanem előre vetítve az események kommentárját, ezúttal nem a mesemondás vagy a mitologizálás célkitűzései szerint jár el, hanem azt indokolja: miért nem volt, miért nem lehetett a szerb-magyar háborúnak győztese; mire vezethető vissza,

hogy a tragédia nem eredményezheti sem a szereplők, sem az egykori résztvevők katarziszt, legfeljebb azokét az olvasóké, akik azonosulni tudnak az elbeszélendő eseményeket már a bevezetőben kommentáló szerzői üzenettel. Szinte szigorúan meghatározott olvasói szerepet ír elő Jókai Mór, arra ösztönözvén novelláját kézbevevő olvasóját, hogy hasonlóképpen lássa Magyarország történelmének ezeket a lapjait, nem az ítékezés, ellenkezőleg, az értés és a tanulság földerítése lenne a kommentár jelentősége:

„Emberök, kik szeretet, barátság közt öszültek meg egy föld alatt, egy város határain belül, kiket vérség, rokonság, hála, kötelesség fűze egymáshoz, kik megszokták együtt érezni bánatot, örömet, egyszerre, mint egy veszett lélek leheletétől megtébolyodva, elkezdtek egymásnak irtására esküdni össze, s véres gyűlölettel szítták tele lelküket azok iránt, kik nem vétettek ellenük soha.”

A szerbek meggyilkolják a magyarokat, hogy aztán a magyarok pogrommal válasszoljanak, majd folytatódjék az ádáz testvérharc, hogy az egymással küzdők kiemelkedő figurái egyszerre essenek el „ellenséges golyóktól találva”, korántsem igazságot hozó istenítéletként, inkább beteljesítve, amit az idézett bevezető leír. A Jókai első novelláira, a leginkább az 1848 előtt szerzett elbeszélésekre jellemző elszabadult romantikus fantázia itt „kifutási” lehetőséghez jut, a szó szerint érthető vérzivataros és önmagukban megokolatlan cselekedetek, az ezt követő képtelen bosszúszorozat, az elszennvedett sértések következtében eltorzuló jelleme az egykorú dokumentumokkal igazolható történelem kontextusába ágyazódnak. S ha később Jókai az 1848/49-es magyar liberális „közjogi” állásponhoz hátrál is vissza (annyira azért mégsem, hogy *A köszívű ember fiai* magyar szabadsághős Baradlay Richardját és az osztrák oldalon harcoló Palviczot ne egymás nemes ellenfeleiként, ne egyforma rokonszenvvel állítsa egymással szembe), és 1848/49 magyar és nemzetiségi eseménytörténetének regényi bemutatásakor a liberális illúziókat szóaltassa ismét meg, a szabadságharc leverése után közölt elbeszélései azzal a felismeréssel gazdagítják a nemzeti tudatot, hogy két, különböző okból jogos ügy méltánytalan kezelése mindkét ügy jogosságára árnyat vethet; két igazság abszolutizálása mindkét igazság érvényessége iránt kételyeket ébreszthet; mindkét fél ott és akkor követte el a tragikus vétséget, amikor a maga – önmagában jogos – igényeit hangoztatva sem a kompromisszumok lehetőségeit nem kereste, sem nem törekedett a közös hagyományok továbbélésére. Aligha róható Jókai szemére, hogy a XVIII. század feudális maradi Magyarországon, magyarok és nem magyarok ekkor jórészt békés egymás mellett élésében visszaahítható idillt látott. A *Rab Ráby* (amelynek számottévők a szerb vonatkozásai) talán megfelelően bizonyítja, hogy Tárhalmy és Ráby Máttyás, a nemesi Magyarország és a jozefinista politika, a kontinuitás elvét valló és az elavult rendiséggel való leszámolás előmozdítását sürgető megfontolások között nem egykönnyen dönthető el a vita, számos kérdésre nem válaszolható kategorikus igen vagy nem (mint ahogy az említettem Jenőy-nádor szóváltásra sem); csakhogy 1848/49 és Jókai (nemcsak és nem minden esetben elsősorban magyar) utókora úgy vélte, hogy fel van hatalmazva a kételkedést nem tűrő döntés kimondására, a kevéssé differenciált, könnyen átlátható és többnyire érzelmi érvekkel alátámasztható „végső” szó kimondására, amely az egyik (tudniillik a másik) felet teljes mértékben elmarasztalja, s a másik (tudniillik az egyik) felet pedig az európai haladás, civilizáció, demokrácia (tetszés szerint folytatható) élvonalába emeli – 1848/49-es tettei, nézetei alapján.

Hogy 1848/49 megannyi eseménye nemigen értékelhető ennyire sematikusnak, a kortársak vagy azok egynémely reprezentánsai még tudták. A szlovák romantika poétája, Andrej Sládkovič himnikus elragadtatással üdvözölte 1848 márciusának magyar

eseményeit. *Dalt zengek a szabad hazáról*: emígy versének (ódájának) címe. Csakhogy ebben a szabadságversen fölvetődik a korszak könnyen aligha eldönthető kérdése: a magyar szabadság (illetőleg a szabadság, amiként a magyar liberális nemesség értelmezte a fogalmat, különös tekintettel Magyarország nemzetiségileg megosztott viszonyaira) különbözik attól, amit a szintén nemzeti (és nem pusztán egyéni, személyes) emancipációjukért síkra szálló szlovák, szerb vagy román vezetők szabadságnak neveztek, vagy szabadságként tudtak elfogadni. A népek-nemzetek vezetői 1848/49-ben ugyanis már nem elégedtek meg az egyéni jogok biztosításával, kollektív jogokat követeltek: nem utolsósorban azért, mivel a magyar forradalom által megteremtett szabadabb térben erre lehetőségük nyílt. Úgy taktikáz(hat)tak, hogy az Udvarnok szűksége lehet támogatójukra, ennek következtében az uralkodót megnyerhetik kívánságaik teljesítésére, míg a (nemzetiségi) vezetők kisebbsége a szintén szövetségeshiányban szenvedő magyaroknál gondolta elérni céljaikat. Azt azonban nem szabad elfelejtenünk, hogy már a XVIII. században, látványosabban majd a „hungarus tudat” egyre gyorsuló porlásakor, a reformkorban megfogalmazódó nemzetiségi követelések elsősorban és mindenekelőtt akkor kaphattak igazi formát, amikor (ismétlem) a magyar forradalom erre tért nyitott. Aligha mellőzhetjük ennek hangsúlyozását, nem mellőzték ezt 1848. márciusában a nemzetiségi vezetők sem. A maguk szempontjából logikusan úgy gondolták, hogy a francia forradalom hármasszavát beteljesíteni törekvő magyarok nem pusztán a törvény előtti jogegyenlőséget terjesztik ki, nem kizárólag a jobbágy-felszabadítást viszik végig, sőt, nem csupán az államberendezkedést szervezik át demokratikusan, hanem mindebbe követeléseik hatására beleértik a nyelvkérdés számukra kielégítő megoldását és ezzel együtt a területi autonómiát is, azaz a márciusi forradalom első lépésnek számíthat egy föderatív módon átszervezett Magyarország irányába. Ezzel szemben a magyarság vezetői magyar államnemzetben gondolkodtak, az egy politikai nemzet ideájának megsértésében a történelmi, a „szentistváni” Magyarország megcsonkítására irányuló szándékok vélték fölfedezni, és így a nyelvkérdésben elfoglalt álláspontjuk is megrepednek mutatkozott. Igaz, 1849-ben tárgyalásai során Teleki László, újságcikkeiben Pálfi Albert és a legszebb, példamutatónak mondható módon az 1849. júliusi ún. nemzetiségi törvény azt tanúsította, hogy a történelmi fordulatok hatására többen belátták a nemzetiségi probléma méltányos és igazságosabb megoldásának fontosságát, a román-magyar megbékélési szándékok szerződésben realizálódtak, de ekkor már késő volt, a cári intervenció bekövetkezett, Jakov Ignjatovičnak mottóként idézett jóslata beteljesült. Szem előtt kell tartanunk, hogy 1848. márciusában még megvolt a lehetőség arra, hogy az 1840-es években igencsak kieleződött ellentétek feloldódjanak, a hirtelen jött felszabadulás mámorában az egymással szemben álló felek között megindulhatott volna a tárgyalás a megegyezés módozatairól.

Ezen a ponton nem árt elgondolkoznunk. Valójában mindkét fél, a magyarok és a nemzetiségek álláspontja indokolható, az egykorú viszonyrendszerek nemigen kedveztek egy gyökeresen újnak számító, a példaként tekintett európai államalakulatokban sem honos átrendeződési folyamatnak, sokkal inkább annak az elképzelésnek, amelyet Kossuth Lajos ekképpen fogalmazott meg: „Mi győzzünk bár, meg kell adnunk minden fajnak, mivel az igazságnak s a civilisationak tartozunk: szabadságot előjogok nélkül, egyenlőséget fajkülönbözet nélkül s testvériséget fajüldözés vagy lenézés nélkül...” S ezzel párhuzamosan: „mi magyarok a Magyarföldön csak magyar nemzetiséget ismerünk”. Ehhez hozzá kell tennünk, hogy a nyelvkérdést tekintve sem engedett Kossuth Lajos és a magyar liberális nemesség, az anyanyelvnek az oktatásban és a közéletben ját-

szott szerepéhez egészen másképpen viszonyult, mint azt a nemzetiségek igényelték. Mielőtt sietősen elmarasztalnók a Kossuth nevével és gyakorlati politikájával fémjelzett magatartást és nézetet, vegyük figyelembe azt az illúziót, amely eltöltötte a magyarság vezetőit: az egyéni szabadság áldásaiban részesülő (nemzetiségi) tömegek lemondanak kollektív jogaikról, hiszen személy szerint bárki megteheti érdekei érvényesítésének módjait, pusztán részévé kell lennie az egy politikai nemzetnek, miközben például magán körében, egyházában szabadon használhatja nyelvét. S hogy a feudális terhek jórésze alól felszabadult szlovák parasztság és mellette a kisvárosi lakosság, értelmiség egy hányadát jórészt egyelőre kielégítette a magyar forradalom kivívta szabadság, azt részint bizonyítja, hogy a J. M. Hurban, Ludevít Stúr és M. M. Hodža által szervezett, vezetett szlovák felkelés nem tudta az északi megyék szlovák lakosságát maga mellé állítani, és így Hurbanék próbálkozásai, fegyverrel kiharcolni a petícióikban, kiáltványaikban programszerűen hangzottakat, kudarcba fulladtak. Ugyanakkor följegyezték „keleti szlovák” verseket, amelyek Hurbanék ellen, Kossuth Lajost dicsőítve emeltek szót a közös szabadság mellett:

*Nad Ubersku vlasti pravda nech panuje,
kteru Košuth Lajos slavnje vibojoje.*

(Magyarországon az igazság uralkodjék,
melyet Kossuth Lajos dicsőn harcol ki)

[Az igazsághoz tartozik, hogy magyarelleses gúnyversek is születtek, amelyek azt az érvrendszert öntötték verses formába, amelyekkel a szlovák röpiratokban már korábban találkozhattunk, és amelyek hangvétele szintén kevésbé segítette a kölcsönös megértést:]

*Mad'ar chce zabudnúť, že nie tu je doma,
že k nám privandruvau ako cigán koma*

(A magyar el akarja felejtetni, hogy nincs otthon,
hogy hozzánk bevándorolt, mint a cigány koma)

Andrej Sládkovič a romantikus költő retorikai vértetében igen differenciáltan ad számot örömről-kétségeiről, a szabadsághimnusz és a panaszló óda tónusa keveredik említett versében, szerkezetileg azonban azt adja tudtul, hogy a szabadság megérkezten érzett öröm a hangsúlyos tényező, erről árulkodik versének bevezető és befejező szakasza, míg a panasz-óda a vers közepére kerül, s így az öröm-panasz-öröm, himnusz-óda-himnusz hármasságában kontrasztok érvényesülnek, egyik szólam sem nyomja el a másikat, egyik sem válik lényegtelenné. Annak a följebb már érintett ellentmondásnak gondolatát formálja hatást kiváltani akaró mondatokká, amelyek az egyéni és a kollektív jogok között feszülnek:

*Agyam zaklatja furcsa gondolat:
A lelkünk rab-testünk szabad,
A szlovák rab, de az ember szabad:
Embernek ne szólítsanak! (...)*

*Keserű kenyeret ide s jármot!
Akinek kell, vigyétek annak,
Vigyétek ezt a gyűlölt szabadságot,
De ne gúnyoljátok szabadnak! (...)*

*Mely láncot hoz a másik népre,
Az maga rabszolgaság népe...*

Hurbannak és Štúrnak, de jórészt Hodžának sem, az események további alakulása során nem változott véleménye, legfeljebb az egyetértés sürgetése helyett a királyhűség hangoztatása erősödött. Egy prágai, 1848. november 20-ról *A szlovák néphez* (nemzethez: a 'národ' szlovákul népet és nemzetet egyként jelent, 1848/49-ben a 'nemzet' jelentés a hangsúlyosabb) intézett szövegében Štúrek az alábbiakban jelölik meg küzdelmük céljait: a szabadságért és a szlovák nemzetiségért (národnost', itt azonban a nemzetiség nem olyan jelentésben szerepel, mint a mai magyar nyelvben, inkább szlovák nép- vagy nemzetgyéniségként értelmezhető, melynek egyenjogúként elismertetéséről van szó), az osztrák birodalom egységéért, „királyunkért” és a dinasztiaért, a rendért és a nyugalomért. A célkitűzések között a nemzeti függetlenség (amely nem azonos a területi elszakadással, hiszen később az osztrák birodalom, ezen belül nyilvánvalóan Magyarország egységének megőrzése is említetik) áll az első helyen. Valójában olyan területi autonómiában gondolkodtak a szlovák vezetők, amelyhez hasonló, bár artikuláltabban, a szerb és az erdélyi román követelésekben is elhangzott, de amely természetesen leginkább Horvátország (remélt és részben valóságos) közjogi státusától. A szlovák nemzeti mozgalom egyébként legalább annyira megosztott volt, mint a többi (mint például a magyar), a szlovákoknál még a katolikus-evangélikus megosztottság is hozzájárult ahhoz, hogy 1848/49-es felkeléseik ne legyenek sikeresek: a zömében katolikus szlovákság ekkor nem lelkesedett túlságosan az evangélikus lelkészek vezetete mozgalomért.

És amiként a magyar liberális illúziók nem mentegetésre, hanem értelmező megértésre szorulnak, akképpen a Habsburgok szolgálatába kényszerülő szlovák törekvések sem intézhetők el azzal, hogy „objektíve” a Szent Szövetség, a – Vörösmarty szavával – „hármás erőszak” érdekeit képviselték. Míg a magyar vezetők az európai államok szerkezetét igyekeztek átlátni, és a polgári szabadság mindent megoldó varázserejében hittek, a szlovákok (és általában a nemzetiségek) csalódottan vették tudomásul Kossuthék érzéketlenségét nyelvi-területi aspirációik iránt. Ugyanakkor a nemzetiségi vezetők azt nem érzékelték, hogy Kossuthék a leginkább a pánszlávizmus képzelt vagy valóságos, ekkorára minden bizonnyal túldimenzionált veszélyétől rettegtek. Attól nevezetesen, hogy a korántsem bizonyosan békés szándékú Oroszország nemcsak szellemi támogatásban részesíti a nyelvrokon szlávokat egyfelől, a pravoszláv vallásúakat (például a románokat) másfelől. S ha az 1840-es esztendőkből ennek még nagyon csekély volt is a valószínű megvalósulása, Wesselényi Miklós röpirata (*Szózat a magyar és szláv nemzetiség ügyében*) mellett a Magyarországon általában jól ismert német nyelvű röpiratok (például Wolfgang Bergé), publicisztikai írások ecsetelgették a Magyarországra leselkedő pánszláv veszélyt, a Herder-jóslat a magyarság eltűnéséről a szláv tengerben nem pusztán a magyar irodalom néhány nagy alkotóját készítette reagálásra, hanem a magyar közgondolkodásnak is része volt. A déli szláv népek egyesülése ekkor már közbeszéd tárgya lett, Garašanin tervezete, a *Načertanije* ugyan nem vált széles körben ismertté, annak szelleme azonban a szerbiai politikát áthatotta; a magyarországi szerb mozgalom önjelölt vezetője, J. Rajačić érsek pedig előbb a szerbiai kormányhoz, majd a szentpétervári szent szinóduson keresztül minden oroszok cárijához fordult segítségért (szó szerint: az anyagi segítségnek pénz és fegyver formájában való küldetéséért: material'noj pomošči v djengah i oruzsij). Az már közös történelmünk iróniája,

hogy mind egy névtelen tudósító levelében 1848. május 24-én, mind Rajačić érseknek a délszláv egyesülést célzó üzenetében 1848. június 9-én a *Nemzeti dal* kifejezése visszahangzik: Szad brate moj! szad ili nikad ... (most testvérem! most vagy soha), illetőleg: Ili szad, ili nikad (vagy most, vagy soha). Ami újólaj is csak arra enged következtetni, hogy egymással ellentétes szándékok hasonló vagy azonos terminológiával élnek, és a terminológia hasonlósága-azonossága a közös történelem reprezentánsaivá avatja az egymással küzdő feleket, nem a kronológiai jellegű egybeesés tényezőjét, hanem a szimultaneitás különböző formáit az előtérbe állítva. Kossuthék számára a történelmi Magyarország területi integritása nem tartozott, nem tartozhatott a megvitatandó tárgyak közé, hiszen Európában sem ekkor, sem előbb nem találhattak példát arra, miként osztja föl önmagát föderatív egységekre egy egységes, messzi múltban gyökerező állam. Annál inkább figyelhetek föl az egységesülés törekvéseire, ha csak a német földre vagy az itáliai jelenségekre figyeltek.

Nemigen volt még szó Petőfi Sándor verssoráról, amelyet a nemzetiségi mozgalomnak címzett: „Reánk uszít a hűtelen király...” (*Élet vagy halál*) Másképpen fogalmazva: a már a XVIII. században a soknemzetiségű birodalom kormányzása elvére emelt „oszd meg és uralkodj!” valóban kimutatható 1848/49 kelet-közép-európai történései között. Kizárólag ennek a vitathatatlanul létező bécsi manőver-sorozatnak azonban aligha tulajdoníthatjuk, hogy a magyarság és a nemzetiségek egymás ellen harcoltak. Sem alá, sem túlbecsülni nem volna helyes a bécsi kormány agresszív és nem egyszer alattomos tevékenységét. Azt se felejtjük el, hogy a nemzetiségek vezetői közül többen, nem volna célszerű tagadnunk: jóhiszeműen és naivitással fordultak Bécshez, az uralkodóhoz, onnan remélve területi-nyelvi kívánságaik teljesítését. Az értelmiségi vezetők, akiknek némelyike romantikus költő volt, talán egy az irodalomban és a néphagyományban élő toposz továbbélésében is bíztak, a jó király és a rossz tanácsosok, a jóindulatú udvar meg az Udvar és a nemzetiségek közé feszkelődött magyarok ellentétét látták rá egyre reménytelenebb próbálkozásaikra; és 1848/49-ben viszonylag kevesen döböntek rá arra, hogy a bécsi kormány időnyeres céljából ébreszt föl reményeiket, hogy az első adandó alkalommal elfelejtse azt, amit megcsillantott. Ugyanakkor leghűbb szövetségesei előtt nem leplezte valódi arcát. Windisch-Grätz herceg például az Udvar feltétlen hívének, sőt, eszközüének bizonyuló Rajačić érseknek 1848. november 16-án kelt levelében az alábbiakat írta: „Végül engedje meg nekem Excellenciád, hogy arra hívjam föl figyelmed, miszerint Kossuth jelenlegi szorult helyzetében azt fontolgatja: a szerb nemzettel szövetséget akar kötni. Azt hiszem, nem szükséges Excellenciádat arra kérnem, minden ilyen indítványt utasítson vissza.” Amit nyersebben úgyis vissza lehetne adni: az érsek Kossuthnak minden közeledési-megbékélési kísérletét akadályozza meg.

Ezen a ponton ismét a különféle nézőpontokban föllelhető türelmetlenségről lehet(ne) szólni. Mert igaz ugyan, hogy Kossuthék csak a legvégső pillanatban visszazoktak merevnek tetsző álláspontjuktól, ám ez azért arra elegendőnek bizonyult, hogy a román-magyar (nem kiegészítés, hanem) megbékélés felé számottévvó lépések tétessenek. Amit úgy lehetne értékelni, hogy a magyarsággal szövetségben még mindig több esélye nyílt (volna) a nemzetiségeknek törekvéseik előbb részleges, perspektivikusan: kompromisszumosan teljes megvalósítására, mint Béccsel szövetségben. Ez utóbbi tanulságait igencsak levonhatták a világoosi fegyverletétel után; a megkeseredett, csalódott, ön-

magukkal, az általuk képviselt ügygel meghasonlott nemzetiségi vezetők sorsa, Avram Iancu, Eudevít Štúr vagy akár a magyarokkal sosem rokonszenvező Ljudevit Gajé, tanúskodhat a Bécsben, az uralkodóban rövidebb-hosszabb ideig patrónusukat remélő népvézerek gondolati zsákutcájáról, mindez további következtetésekre nyújthatott volna alkalmat, ezek azonban elmaradtak. Ugyanakkor, amikor Kossuthék naivnak bizonyuló optimizmusát nem igazolták vissza az események, a nemzetiségi vezetők olykor kétségbeesett hitét sem; ám mind Kossuthék, mind a nemzetiségi vezetők úgy vélték, hogy realista, sőt, pragmatikus módon cselekszenek, mikor határozottan kinyilvánították küzdelmeik kezdő- és végpontját, majd annak eszközeit is; általában tévesen (utólag, de részben közben is kitetszett: mennyire tévesen) ítélték meg az európai konstellációt. Ugyanakkor *hamis tudatnak* sem bélyegezhetjük meg ama cselekvés- vagy gondolkodássort, amelyet végigjártak, önnön történeti tapasztalataikra hivatkozhattak, azokra a politikai jellegű prognózisokra, amelyek Herder vagy Hegel, a német röpiratszerzők és a hazai történeti kutatás nyomán megfogalmazódtak. Mindazonáltal azokat (sem) minősíthetjük realistákként vagy pragmatikusokként, akik a kezdettől egészen 1849-ig és még azon is túl engedelmes eszközei voltak az Udvarnak. Hogy például Jelačić jóval kevésbé volt horvát hazafi, mint udvarhú főnemes, erre már Ljudevit Gaj figyelmeztetett, mint ahogy a Stratimirović–Rajacić ellentét és vetélkedés is rávilágított azokra a hatalmi-politikai célokra és módszerekre, amelyekkel az érsek nem kétséget kizáróan szolgálta népe boldogulását. S bár Jelačićról még életében születtek népéneként számon tartott versek (Ustani Bane, Hrvatske te zove: Kelj föl bán, hív Horvátország), ugyancsak életében lett „hőse” egy Blumauer *Travesztiált Aeneis*ének módorában, versformájában szerzett komikus eposznak; s ez a kétféle megítélés, a horvát „nemzeti” és a magyar forradalommal rokonszenvező, tudományos és szépirodalmi utókorát egyaránt meghatározta. Még a pákozdi vereség sem vereségként, hanem sikeres (?) manőverezésként ítéltetett meg az egyik oldalon, míg a másik oldal *A vén zászlótartó*ban megjelenített Jelačić-miniportré újabb változataival szolgált. Kiváltképpen fel tűnő, bár viszonylag könnyen magyarázható, hogy mind a XIX. század második felének hivatalosan horvát „hazafias” irodalma, mind pedig a királyi, majd a titói Jugoszláviából kitörni szándékozó horvát mozgalom számára Jelačić nemzeti hősként, számotvető történelmi egyéniségként jelenik meg, szinte fontosabb a nemzeti tudat formálása szempontjából Zrínyi Péternél vagy Frangepán Kristófnál (akik ugyan nem német nyelvű, ám horvát poétákként alkotó részesei a horvát irodalomtörténetnek, és emellett politikusok is voltak, igaz, tagjaiként a feudális *natio hungaricának*, nem egyszerűen szövetségesei a magyarságnak); hiszen míg a Zrínyiek a horvát–magyar összefogást példázták, sőt, a horvát–magyar irodalmi kölcsönösséget is: Zrínyi Miklós az európai barokk (ebbe beleértve az Adria-tenger partján létező irodalmat) szellemében alkotta meg eposzát, amelyet öccse horvátra fordított, hogy ez az átköltés a horvát irodalmi barokk egyik legjelentősebb alkotása legyen, addig Jelačić a magyarok ellen irányuló horvát nemzeti aspiráció bajnoki szerepében tetszeleghetett, jöllehet az udvar, a feudális rend mellett kötelezte el magát. A horvát–magyar kiegyezés 1868-ban szinte csak pillanatokra odázta el a két nemzet meg-megújuló vitáját: mind a dualizmusban, mind pedig a két világháború között továbbétetett magyar ellenesség, amely aztán a bizonyos körökben máig nem szünetelő szerb ellenességgel vegyült, a történelemzemplétkben is erősen érezte hatását; a történetírástól a politika (itt is!) elvárta, hogy az éppen időszerű nemzeti ideológia számára szállítsa az érveket, az értelmezéseket, az emb-lémává formálható mitologikus elemeket. Ebben a folyamatban nem Jelačić ausztriai,

a dinasztiahoz, Windisch-Grätzhez, netán Haynauhoz fűződő kapcsolatai domináltak, hanem azok a megnyilatkozásai, amelyek egybevágtak a horvát nemzeté formálódás szakaszainak horvát nemzeti látószögű interpretációjával. S bár messze nem szaktörténészként, sem „szakirodalomtörténész”-ként, Miroslav Krleža leplezte le a „horvát irodalmi hazugság”-ot, a nemzeti legendaképzés másodlagos, „megkésétt”, romantikáját, és ugyancsak ő, az 1930-as esztendőökben készített *Petrica Kerempuh balladá*i című ciklusának *Planetárium* című darabjában világitotta át a horvát történelmi panoptikumot, a történelmi „botránykrónikát”, vitatta a hivatalos történelemszemlélet egyoldalú irányzatosságát, és tette negatív hőssé a kaj-nyelvi kultúra hagyományát eláruló Ljudevit Gajt és a horvát nemzetet bécsi eszközözzé degradáló Jelačićot, aztán mindazokat, akik a félre sikerült báni történelmet képviselik:

*„S Jellasic bánt és Gaj urat,
Őket is láttam Bécsbe flangérozni,
saját szavunk ott fogják majd, ott fogják majd, ott fogják majd
tönkrehazudolni.*

*És láttam a ködben háromszáz bánokat,
háromszáz bánokat, háromszáz gálánsokat,
a ködön át mennek, Bécsbe tévelyegnek,
háromszáz horvát bán Ósbudára térfereg.”*

(Csuka Zoltán ford.)

Általában elmondható azonban, hogy Jelačić bán egyike a legtöbbet gúnyolt személyeknek, a magyar forradalommal-szabadságharcral rokonszenvező osztrák birodalmi német nyelvű költészet nem győzi ellene kilőni nyilait, a később Arany János által fordított August Ludwig Frankl mellett Siegfried Kapper (egyébként a szláv népek dalainak tolmácsolója) és Moritz Hartmann nevét legalább említenünk kell, ez utóbbinak *Görgey* című verséből egy részlet jelzi, miképpen lelkesedtek és ironizáltak a „magyar szabadságharc német dalnokai”:

*„Ramberg, Schlick és Simonich,
Dicső egy szentháromság,
S óh te is, szent Jellasics,
Világ hőse mostanság!
Ki kudarcot nem akar,
Egérutért jó ha szétnéz,
Mert e hadverő magyar
Úgy jelen meg, mint a szélvész”....*

(Kozma Andor ford.)

Az 1849-ben Pesten, majd 1850-ben Lipcsében megjelentetett *Jellachichiade* (Jellačićász szerzője nem írta nevét a borítóra, azonban a magyar bio-bibliográfiai szakmunkák és nyomukban az *Országos Széchényi Könyvtár* katalógusa határozottan állítják, hogy egy pest-budai német, Grimm Vince szerezte ezt a hangvételeiben és verselésében a jozefinista komikus eposzokat idéző satirikus eposzt. Az a fajta tréfás-humoros életrajz, amely a horvát bán élettörténetének eseményeit a visszajáról látja, egyben a magyar forradalom és szabadságharc krónikája, vitaszöveg is az e forradalmat minősítő bécsi és Béccsel szövetséges publicisztikával. Csakhogy ez a vitaszöveg évezredek hagyományban áll, s itt nem annyira a politikai pamfleteket nevezhetjük meg előszöve-

gekként, hanem a Csokonaitól furcsa vitézi versezetnek nevezett műveket. A komikus eposzok ugyanis mindig időszerűsítettek, akkor is, ha torzított mitológiai emblémákat használnak, kiváltképpen azok, amelyek a napi eseményeket kommentálják. Grimm Vince, „könyomdabirtokos és jeles sakkista” 1849-ben Törökországba menekült, részese volt a magyar korona elrejtésének, kiváló ismerője a Jellačić-biográfiának. Ugy marad művében az adatokhoz hű, hogy egy másik perspektívából nézi: a Pákozdtól Bécsig tartó, „Flankenbewegung”-ként jelentett visszavonulást a horvát főtiszt sikeres katonai manőverként aposztrofálta, Grimm szerint „költői svádájá”-nak köszönhetően, s amennyire a visszavonulás ideje engedte, gyűjtogatott és rabolt. Egy másik versszak az eposzi hős jellemzését végzi el szintén a visszajáról:

*Als Dichter zeichnet er sich aus
Durch unerhörtes Saufen,
Als Krieger that ihm's Keiner gleich
In unaufhaltsam Laufen,
Und in der Politik da war
In Wiener Kabinet sogar
Kein größer Plutzermacher.*

Költőként hallatlan vedeléssel
tűnik ki,
Harcosként feltarthatatlan futását
nem lehet senkiéhez hasonlítani,
És a politikában
Nála nagyobb baklövéseket
a bécsi kabinetben senki nem csinált,

S bár a szláv táborban Jelačić általában népszerűnek volt mondható, Ludevít Štúr ugyancsak meglepődött, amikor a prágai radikálisok elégették Jelačić képét, és Kossuthot éltették. A szláv ügynek feltüntetett bécsi szövetségből való kiábrándulás folyamatát szépen mutatja a cseh J. V. Frič emlékirata. Az ifjú Frič a cseh–szlovák testvériség eszméjének jegyében vállalkozott arra, hogy Štúrék szabadcsapataiban részt vegyen a forradalmi Magyarország elleni hadjáratban. Az a tapasztalata, hogy a szlovák nép többsége nem támogatja a külföldről szervezett intervenciót, kijózanította, és újragondolásra készítette a szláv–magyar viszonyt illetően. Ebben az újragondolási folyamatban, részben kívülállóként, részben a szlovák ügy támogatójaként, nemcsak Kossuth Lajosról változott meg véleménye, hanem a szláv–bécsi udvari kapcsolatokról is. Hogy Prágában Kossuth éltetése Jelačić elleni kitéréssel párosult, Frič számára természetes és üdvözlendő fordulatnak tetszett, Štúr értetlensége ellenben (ismételten: korántsem igazolando, de) magyarázható, hiszen elképzelhetetlennek találta azzal a magyar kormányval való szövetkezést, amely elfogató parancsot adott ki ellene. S így a mindkét részről tapasztalható félreértések, bizalmatlanságok, túlzó nyilatkozatok árnyékolták be a szlovák–magyar megegyezés lehetőségeit. Pedig lett volna honnan kiindulni: Frič jegyezte föl emlékiratában Kossuth és Štúr kézfogását az utolsó magyar reformországyűlésen, a közösen vívandó küzdelemnek dokumentumát. Jelačićnak a horvát hazafiasság jelszavait visszhangzó megnyilatkozásait mindkét részről túlmagyarázták, s mindkét részről valódi horvát eseményt véltek bennük felismerni. S hogy nem volt oly könnyű átlátni a felhívások, a szövegek frazeológiájának taktikai és egyáltalában nem valóban tartalmi jellegét, mutatja Jelačić „utóélete” mind a tudományos, mind a szép-

irodalomban. A szláv (illetőleg bécsi) vagy a magyar elkötelezettség határozta meg Jelačić értékelését, a horvát szépirodalom a XIX. század második felében (volt róla szó) legendás alakként emlékeztetett a horvát bánra. M. Hartley 1912-es művének már címe is állásfoglalás: *The man who saved Austria* (A férfi, aki megmentette Ausztriát), Ernest Bauer 1975-ös monográfiája pedig alcíme szerint az „1848-as horvát hős sorsát (Schicksal) és legendáját” dolgozta föl, és megkísérelte, hogy a császár-király iránt érzett, maradéktalan elkötelezettsége és az ezzel némileg szembeállítható horvát nemzeti (szó szerint véve, bizonyos mértékben a birodalmi egység ellen ható, „szeparatista”) magatartás-változat között meglelje az azonosságokat. Hiszen a horvát nemzeti mozgalomnak és az illirizmusnak általában nem egy képviselője nem annyira osztrák birodalmi, mint inkább délszláv egységről álmódozott, amely nem feltétlenül volt teljes összhangban a bécsi elképzelésekkel, legfeljebb a magyarelles aspirációkat tekintve. Hogy a bán inkább osztrák alattvaló, mint a szó szűkebb értelmében vett horvát hazafi, az események a későbbiekben sokszorosan visszaigazolták. Mutatta, miképpen vett részt az Udvarnak a forradalmi erőket megosztani, egymással szembeállítani igyekvő manővereiben. Ernest Bauer akképpen jellemezte Jelačićot, mint „kétségtelenül lojális, a Monarchiához hű és a legjobb katonai hagyományokban nevelkedett tiszt”-et. „Lelkesedését az illirizmusért és a horvát nemzeti és kulturális újjászületésért a császári sereg más tisztjei is osztották. (...) ám ebben bizonytalannal nem volt található elmentmondás Béccsel.” Ez utóbbi igaz, a Gajjal való nem teljesen felhőtlen viszony mintha az emlegetett őszinte lelkesedés mértékét legalább is csökkentené. Hogy érzélgős német nyelvű verseket szerzett, ebben a Monachia főrangúinak nyelvfelfogásában osztozott: azt a korszakot idézhette föl, amelyben nem a nyelv határozta meg a nemzeti hovatartozást, egy presztízsnyelv (adott esetben: a német) vállalása mellett a magyar vagy a szláv hazafiság megfért. Csakhogy Jelačić éppen a horvát ügyet rendelte alá a Monachia (vélt) érdekeinek. A másik fél, a magyar szépirodalom kevésbé volt kíméletes, éppen a jelzett problémát szem előtt tartva, a horvát bánnal. Herczeg Ferenc *A hét sváb* című regényéből idézek, szemléltetvén, hogy egyfelől a magyarországi német-szerb-magyar ellentétek miképpen illeszkedtek be a Bécsből irányított „oszd meg és uralkodj” politikába, másfelől miképpen és miért vallhatta a magáénak a magyar forradalom ügyét a Bánát és a Bánság „sváb”-nak nevezett lakossága, illetőleg annak többsége. A versei németesség asszimilációs folyamatának felgyorsulásáról számol be a „leszármazott”, Herczeg, miközben arra törekszik, hogy ennek a versei krónikának hitelességét a történeti források gondos feltüntetésével igazolja, a regényes történethez a szerkesztés egységességének megtörését is vállalva helyenként hosszadalmas lábjegyzeteket illeszzen, nem mulasztja el, hogy vitaközzék Jelačić rojalista, osztrák-horvát szellemiségű értékelésével:

„Báró Blomberg (...) nem sokat tartott a szép Jellachichról, a »lovagias bánról«, a »horvát Szent György-vitézről«, aki azzal imponált az udvarnak, hogy császáribb volt a császárnál (...) majdnem olyan jól szónokolt, mint maga Kossuth, és sajáttermésű gyöngye verseket szavalt katonáinak a tábornúzz mellett. Most kisajátította és vállára vetette a horvát népmozgalmat, mint valami lovagi drapériát.”

Jóllehet Herczeg itt egy osztrák katona szájába adja a bán bemutatását, előadását korántsem a differenciált narrátori szerepek megosztása jellemzi, a kis túlzással irányregényként is fölfogható alkotás nem egy szereplőjének kijelentései a szerző véleményét tolmácsolják.

Ennél jóval tanulságosabb a Jelačić-szobornak az egész Monarchiára kiterjedő kontextusa. Hogy 1866-ban, még a kiegyezés előtt készült a szobor, amely 1868-tól a bánról elnevezett téren jelzi a horvát nemzeti öntudat ébren tartásának igyekezetét, önmagában is üzenetértékű, így egybevethető a Magyarországon jóval később, szinte minden városban felállított Kossuth-szobrok (fokozatosan kiüresedő) jelképiségeivel. A szobor megtervezője és tanítványaival műhelyében elkészítője az az Anton Dominik Fernkorn (1813–1878) volt, aki csak 1840-ben költözött Bécsbe, hogy ottani tevékenységével kialakítsa a közterti szobrok romantikus nacionalizmusban fogant, ám a thordwaldseni ihletésű klasszicizmus formakincsét fölhasználó változatát. Fernkorn nevéhez fűződik Károly főherceg 1859-es, Savoyai Jenő 1861-es szobra, mint az osztrák-bécsi „hafaziasság”-nak és Monarchia-hűségnek köztéri dokumentuma és monumentuma, és az általa alapított, vezetett műhelyben öntötték formába a budapesti Széchenyi- (1878), illetőleg a Petőfi-szobrot is (1876). A forradalom és a szabadságharc különböző oldalain álló, a forradalomról, az Udvarról, a Birodalomról egymástól olykor alapvetően eltérő véleményeket hangoztató szereplők valójában egyazon művészi elgondolásnak, sőt, egyazon „ember”-felfogásnak köszönhetik létüket, és játszhatnak további szerepet az egymás ellen irányuló, nem feltétlenül a Monarchia fennállásában érdekelt nemzeti gondolatnak nevelésében. Olyan Monarchia-művészet, ha úgy tetszik, a „mélystruktúra”-ban (nem a felszínen) érzékelhető Monarchia-szöveg létrehozása lett a német származású osztrák „nemzeti” művész munkájának eredménye, amely közös stílussá deformálta(?), harmonizálta(?) az egymás ellenében megrajzolt történeti egyéniségek mindennap látható, ezért a hétköznapokban is jelenlévő emlékezetét. S ami a frazeológiai, sőt, ideológiai szinten kizárta egymást, az a művészi megjelenítés szintjén hasonlóságokat, sőt, azonosságokat teremtet. A Fernkorn által, illetőleg az ő bronzöntődjében készült szobrok egymásra is utaltak, stílust reprezentáltak, így művészi hatásra is szert tettek, amely a politikai esetlegességeken túl egy városrészeknek, egy térnek jellegét, szemléletét meghatározta.

S bár a továbbiakban sajnálatosan tragikus ellentétekről szól áttekintésem vagy elmélkedésem, a régió irodalmainak most már szövegszerűségében dokumentálható kölcsönösségéről is tehetek néhány megjegyzést. Petőfi Sándorról, ami az életrajzi adalékokat illeti, szinte mindent elmondott a kutatás. Elsősorban Kiss József Petőfi-adattárai egészítették ki igen szerencsésen Endrődi Sándornak Petőfi napjait igen részletesen bemutató kötetét. A hírlapi és a levéltári-kézirattári kutatás ugyan egyre újabb részletekkel szolgál, az összkép nemigen látszik módosulni. Az viszont nem eléggé tudatosodott, hogy Petőfi *versei* számottévó szerephez jutottak a forradalom és a szabadságharc során, méghozzá nemcsak a magyar ügy nem magyar nemzetiségű hívei olvasták, terjesztették, sőt, vitatták a verseket, erősen figyelt rájuk az ellentábor is. Ezúttal Hrabowszky bárónak, a szlávón-szerémségi főhadiparancsnoknak jelentéséből idéznék, 1848. április 8-ról: „Újvidéken a radikálisok a pestiek példája nyomán ugyancsak elfajzottak, és a pesti poeta Petőfy(!) rosszindulatú pamfletje felizgatta őket minden császár és király ellen.” Minden bizonnyal *A királyokhoz* című vers keltett akkora feltűnést, hogy egy főtiszt személyesen foglalkozzék vele; a költemény 1848. március 28–30. között röplap formájában jelent meg, és terjedt eszerint oly gyorsasággal, hogy április elejére már Dél-Magyarországon az elégedetlenség okozójaként jelölthetjük meg. Petőfi-nek ez a hangvételében különösen erőteljes, a nép(ek) fellázítását programként meghatározó verse meglehetősen vihart keltett, a versben előkerülő bibliai utalás az egyetemes érvényűség képzetével erősíti a költői üzenetet:

*Fölláítsam a kerek világot,
Fölláítsam-e ellenetek,
Hogy a dübnek Sámson-erejével
Milliónként nektek essenek?*

A korábbiak folyamán céloztam rá, hogy a *Nemzeti dal* jelenidejűségét ama látszat-alternatíva hangsúlyozza, amely az időben létet (most) az időből való kieséssel (soha) állítja szembe. Az időből kiesés nem olyan értékű, ezért nem oly mérvű lehetőség, mint az időben lét: a kifejezés így válhat alkalmassá a mozgósításra, a tett „romantikájának” aforizma-szerű megfogalmazására. Nem bizonyos, hogy a *Nemzeti dal* visszhangjaként jelent meg a magyarság harcaival nem rokonszenvező (esetleg magyarul nem is tudó) személyiségek írásaiban, az azonban valószínűsíthető, hogy az említett szerb szerkesztő-regényíró, Jakov Ignjatović, aki személyesen ismerte Petőfit, beszélt vele, a *Nemzeti dal* frazeológiáját gondolja tovább egy újságcikkében: „Na noge junački unuci junački pradedova! (...) Zato sad ili nikad! (...) Živeli junaci szlobode (...) [Talpra hősi hősök hősi unokái... Ezért most vagy soha... Eljenek a szabadság hősei] Az ilyen feltételezések mellett szöveg-egybevetések „filológiai” igazolják részben azt, hogy Petőfi költői személyiségének hatása alól nemigen tudtak a kortársak szabadulni, részben azt, hogy ez éppen a *Nemzeti dal*nak vagy egyes sorainak, frázisainak átköltésében realizálódik. A Stúr-iskola költőjének, Ján Bottónak *Toborzó* című verse szinte fordítása a Petőfiének, a Talpra magyar helyett Talpra szlovák olvasható, ám a szükségszerű eltérések ellenére ritmusában, rímelésében, sőt, gondolatmenetében majdnem azonoságokat találunk a két vers között. Nemkülönb a már említett Andrej Sládkovič *Élet vagy halál* c. verse feltehetőleg a Petőfi-költemény ihletkörébe tartozónak mondható. Ami további megfontolásokat igényel: valóban pusztán a magyar fölcserélése a szlovákra elegendő (lenne) ahhoz, hogy a nemzeti legendáriumba került magyar versből a nemzeti legendáriumba került szlovák vers legyen? Valóban a már címében nemzeti elkötelezettséget sugalló, a nemzeti hagyományok történetiségét újólag konstituáló vers minden erőszakosság és beleírás nélkül megfelel egy más nyelvű irodalmi gondolkodás elvárásainak? Valóban csupán a közös történelem egy rendkívüli pillanata eredményezi ezt a nyelvi elkötelezettségen túlmutató intertextuális viszonyt? Ezek a kérdések hasonló újabbakkal szaporíthatók, rétegzettebbé tehetők. Egy régebbi, nem esztétikai válasz lehetett Petőfi szláv származásának és indulatának rokonítása a szlovák és a szerb tollforgatókéival (A XX. századi példát említve: Ady Endre hasonlóképpen visszhangzott szláv és román költőknél, még azoknál is, akik nagyon kevésbé hitték együtt Adyval a jakobinizmus, közöttük a magyar Március vállalhatóságát). Talán arról volna tanácsosabb töprengeni, hogy miféle frazeológiai egyezések teszik lehetővé, hogy immár nem a hungarus tudat (a nemesi natio hungarica), hanem valamiféle „magyarországiság” közös szövegéről gondolkodhassunk? És egyáltalában: létezik-e ilyentípusú „közös szöveg”, sőt, szövedék, amelyet a kutatás inkább elfelejt(e)ni óhajtott, mint emlékeztetni rá? Hiszen, mint az Steier Lajos és Daniel Rapant szövegközléseiből kitetszik, a természetes logika azt kívánta volna, hogy az egymással szemben álló népek-nemzetek vezetői egymás között intézzék el vitás kérdéseiket, kizárva a két veszekedő mögött megbúvó nevető harmadikat. Csakhogy éppen az (is) akadályozta a szóértést, hogy sokszor ugyanazt mondták a szlovák és a magyarok, önmaguknak, monologizálva, nem véve tudomást a másik fél hasonló indulatú monológjáról. A nemzeti önfelszabadítási mozgalmaknak a közös (akarva akaratlanul minduntalan kibukó közös) múltjából származó terminológiája olyan szövegösszefüggésekben artikulálódik, amelynek külső formája olykor az átköltés vagy a fordítás, máskor a paródia, nem egyszer a jól ismert

érvek visszafordítása. Talán éppen az egymás szövegeihez való közzelét nem tette lehetővé a higgadtabb értelmezést; nem is tehetette, mert mint torzító tükörben ismerhetett volna önmagára a figyelmesebben beletekintő. Ez a közös frazeológia sajátított ki, lett egy öntörvényű, „ablaktalan” nemzeti történelem és irodalomtörténet bizonyítéka. Ennek az autochtonitásnak látványos eljárása az öngigazolás, a (nemzet)pedagógiai okokkal magyarázható támadó-védekező álláspont körülbástyázása. Ezt hangsúlyozandó érdemes újraolvasni a mottóban idézett Illyés-sorokat. A már Katona Józseftől és Kisfaludy Károlytól bírált nemzeti önelégültség ellenében az önvizsgálatot ajánlja Illyés Gyula. A sírva vigadás jól ismert gesztusának jelentésségében kételkedve emlékezik meg a nemzeti tudat két alpművéről, Feszty Árpád (1856–1914) honfoglalást ábrázoló körképéről, az eredetileg 1800 m²-es *A magyarok bejövetele* című műről, valamint Gracza György (1856–1908) hírlapíró-szerkesztő-regényíró ötkötetes, valaha népszerű történeti munkájáról: *Az 1848–1849-iki magyar szabadságharc története*, az első megjelenés évszáma: 1895. Mindkét alkotás a milleniumi történelemszemlélet terméke, az eseménysorozat felszínének értelmezéséig jut pusztán el. Illyés a megnevezéssel paradigmaticus művékké minősíti mind a képzőművészeti, mind a történeti alkotást, egy történelemfelfogás reprezentánsait, amelyeknek jegyében nevelődött több nemzedék. A honfoglalás és a forradalom/szabadságharc hagyományként felfogásában Illyés elhatárolódik a XIX. századi, romantizáló szemlélettől, és e tárgyú műveiben a Feszty-képből és a Gracza-köteteből áradó szellemiséggel látszik vitázni. A versidézet nemcsak egy versszakban vonja össze a mulatozó magyar képét Feszty és Gracza műalkotásaival, hanem „gondolati” közelségükre is céloz, a magatartásbeli hasonlóságokra, amelyek egy illúziókkal teli korszak örökségeként éltek látszat-életet. Valójában nagyon ritkán jutott szóhoz ennél jóval önkritikusabb szemlélet, a hivatalos történetírásban szinte sohasem, és csupán a nemzetiségi kérdés alaposabb kutatói feltárása ismertette meg a tragikus összecsapások részleteivel, világította át a nemzeti ideológiák szerkezetét. Itt, ezen a ponton érdemes hivatkoznom Bolesław Prus *A bábu* (Lalka, 1889) című regényére. A pozitivista korszak, a lengyel „Gründer-Zeit” alakulástörténetéről szőtt eseménysorozat háttérében bukkan föl Ignacy Rzezczi figurája, aki valaha Bem seregében harcolt, emlékezőként gitárján a Rákóczi-indulót játssza, naplójában, emlékeiben nemcsak szürke hétköznapijainak történései derengenek föl, hanem a magyarországi múlt is. Három könyvet őriz egymás mellett, I. Napóleonról, Kossuth Lajosról és Magyarország történetéről. Állandó múltidézése a pozitivista korból kihullni készülő romantikus emberre utal, naplójában jegyzi föl: halála előtt még egyszer szeretné látni Magyarországot. Ez az emlékezés és vágyódás át-átszövi életét, anélkül, hogy tartalmasabbá tenné; a szabadságharcban való részvétele visszavonhatatlanul a tűnt időbe vész. Egyik utolsó elszánásának köszönhetően megveszi vonatjegyét Magyarországra, útja mégis meghiúsul, szinte az utolsó utáni percben visszafordul. Ez a hétköznapiokból kitorzni szándékozó kísérlet kudarcba fullad, noha nincsen külső akadály. Annál több a belső: mintha azt példázná ez a félbe hagyott cselekvés, hogy nincsen visszaút a múltba, nem lehet újraéltetni a romantikus ifjúságot, az egykori eszmények megfakultak, a jelen ellenáll a múlt bármily nemű föltámasztási szándékának. Rzezczi úgy hal meg, hogy nem látja viszont azt a földet, amelyen a lengyel szabadságért is harcolt, nem éli újra azt az időt, amelyben még nem a jelentéktelen történések mérték ki napjai menétét. Anélkül, hogy az író megtagadtná hőseivel az egykor voltat, a pozitivista kor szellemében az illúziókkal való leszámolásra inti olvasóit.

1848/49-nek létezik egy viszonylag kevesebbet idézett, inkább a történeti kutatásban emlegetett hagyománya, amely az elmúlt százötven esztendőben nemigen formálhatta a közgondolkodást. Inkább a nemzeti kizárólagosságot, a legendaképz(őd)ést erősítették azok, akik valamilyen ideológiai vagy politikai ürüggyel az Európán végigsöpörő forradalmi hullámra hivatkoztak. Arra, hogy a szerb Vajdaság, a horvát függetlenség, a szlovák nemzeti eszme félreérthetetlenül téje lett nemzeti mozgalmaknak, s az emancipációs törekvések később, nem bizonyosan szerencsésen szervezett államok hivatalos ideológiájának részeivé váltak. Ugyanakkor 1848/49 magyar (és nem pusztán magyar) íróinak, hírlapíróinak, politikusainak, gondolkodóinak elképzelése a népek-nemzetek megbékélésére, a Monarchia vagy éppen Magyarország föderatív átalakítására lassan-lassan elfelejtődtek, a XIX. század második felében, a XX. század elején olyan formában kerültek ismét elő, hogy sem a közeli, sem a távoli megvalósulásra nem számíthattak, a nagyhatalmak Közép-Európa elképzelése érdekszférák határainak megvonásában mutatkozott érdekeltnek, nem egy jogszerű, az igazságosság és a méltányosság szempontjait mérlegelő átrendezésben. Hogy erre a kiegyenlítődésre, átszervezésre szükség van, mindenképp a magyar gondolkodásban merült föl, ezzel párhuzamosan a párizsi lengyel emigráció legfőbb törekvései közé tartozott, hogy magyarok és szlávok között közvetítsen. A történeti kutatás jórészt feltárta a Czartoryski herceg vezette lengyel emigrációs központ emisszáriusainak tevékenységét, a leginkább a szerb-magyar viszályok elsimítására irányuló igyekezetüket. Hogy jó adag naivitás is jellemezte őket, jelzi a magyar szabadságharc egyik lengyel tábornokának, Wysockinak emlékirata. Ott is arról a reménykedésről olvashatunk, miszerint „a felvilágosultabb szerbeknél, lakjának a Duna bármelyik oldalán, az orosz és az osztrák rokonszenv nem oly erős, mint ez az első pillanatra látszik, s bizonyára nem telik bele sok idő, hogy a szlávok rájójjenek: hamis úton járnak”. A kijózanodás (inkább később, mint előbb) többeknél megtörtént, Frič emlékiratai számot adnak erről a nehezen leküzdött folyamatról. Ez a kijózanodás nem kevés erőfeszítést kívánt magyar részről, hatalmi aspirációkról kellett lemondani, meg kellett barátkozni a deklaráltan többnemzetiségű ország létével, nem egyszerűen a multikulturalitással, hanem az egyenrangú és minden tekintetben egyenlő jogokkal rendelkező nemzetek szövetségének gondolatával, amelynek realizálása messze nem volt természetes az európai államelméletben: Franciaország az erőszakosan megteremtett nyelvi-kormányzási egység példajaként nem szolgálhatott eszmei igazolásul, Svájc még korántsem volt az a jellegű szövetkezés, amilyenek ma ismerjük (kissé felületesen). S hogy 1848/49-ben inkább ötletekre, nem pedig alkotmányjogilag részletezőn kidolgozott tervezetekre telt, aligha csökkenti a kezdeményezés merész-ségét. Ám az a tény, hogy a gyakorlatba nem sikerült átültetni, sem 1849 kurta néhány hónapja alatt, sem a dualizmus évtizedeiben, jelzi, mily kevésbé volt fölkészülve a közvélemény, a politika, a jogalkotás az ideológia a hatalommegosztásnak erre a módjára. És nemcsak Magyarországon, hanem általában Európában, például a világháborúkat lezárni igyekvő, ehelyett a hadi állapotot legalább is eszmeileg fenntartó békeszerződések előkészítésekor. A népek önrendelkezési joga, ha nem ebbe a formában is, már 1849-ben fölvetődött, az 1849. júliusi nemzetiségi törvény számottevő lépés ebben az irányba, az elv később deklaráltott, de mind a mai napig nem érvényesítettett régióinkban. Annál inkább érdemes felidézni azoknak a bátorságát, akik fölismerték, hogy a kislepi öncélúság kiszolgáltatja e népeket a mindig agresszív nagyobb hatalmaknak, és 1849-ben magyar részről kell kezdeményezni a kiegyezést. Pálfi Albert 1849. március 6-i cikkében ekképpen fogalmaz:

„Nekünk magyaroknak azon kell kezdenünk, hogy az ellenség *Gleichberechtigung* féle ígéreteit még nagyobb mértékben magunkra vállaljuk. Mutassuk meg tetteg(!), hogy ezen ígéret a mi ajkainkon ezerszer inkább valóság, mint azokén, kik ezzel a rá-cokat és oláhokat hitegették, s kik ennek örve alatt köztünk s közöttök halálos gyűlö- séget gerjesztettek.”

A március 10-i újság cikk ennél tovább megy, mintegy felszólítja a kormányt: tegyen lépéseket az említett átszervezésre:

„Úgy kell intézkednünk, hogy most jó korán vessük meg az alapokat, melyekre egykor a pesti kormányban egyesült foederatív republicák felépülhessenek.”

Mind a többes szám használatára (foederatív republicák) érdemes figyelni, mind pedig arra, hogy Pálfi előkészítő munkát igényel, tudván, mily bonyolult feladatnak mutatkozik mind a politikai, mind pedig az eszmei alapozás. Még ennél is határozot- tabb Teleki László állásfoglalása, amelyet a Kossuth Lajoshoz 1849. május 14-én inté- zett levélből olvashatunk ki. A liberális illúziókkal számol le a drámaíróként és Illyés Gyula drámája hőseként egyként ismert politikus. A jogkiterjesztés, a jogegyenlőség kimondása, a XVIII. századi eszmekör már nem alkalmas arra, hogy a nemzeti létük- ben magukat fenyegetettnek érző népek-nemzetek képviselőit a szintén léteért és igaz- ságáért küzdő magyarsággal egy frontba tömörítse. A felvilágosodás és a XVIII. század végi felvilágosítók álma az utópiákat szaporította, a hétköznapi politikai realitása más típusú igények megfogalmazásában másfajta gondolkodást követelt. Teleki elképzelé- seinek sorsa mutatja, mily kevesen érezték át ennek az újfajta gondolkodásnak szüksé- gességét: s hogy a lengyel emigráció néhány képviselőjét leszámítva, a szláv fél részéről sem tapasztalhatott a szemlélő túlzott lelkesedést, azt írta velem, egyfelől többnyire szorultságában keresett föderatív, megbékélést célzó megoldást a kelet-közép-európai politika egyik-másik képviselője, másfelől e megoldásnak tervezői ugyan még akadtak, kivitelezői azonban nem. Ennek következtében akár Kossuth Lajos, akár František Palacký későbbi elgondolásairól szólnék, a visszhangtalanságnak, a félreértésnek, az eredménytelenségnek több teret kellene szentelnem, mint a megvalósításra törő igye- kezetnek. Ezek után illeszttem ide Teleki levelének egy rövid részletét:

„*Liberté, égalité, fraternité* még nem elég. A népek nemzetiségi életet is kívánnak élni. Olly rendszert kellene állítanunk, melly által a nemzetiség egysége hiányát az egyéni és nemzetiségi jogok egyeztetése és méltánylata által pótoljuk”.

*

Mindezeknek utána a címben halkan és óvatosan fölített kérdésre kell(ene) megkísé- relni a válaszadást. A Petőfi által oly hittel és elszántsággal hangoztatott évszám-minősi- tés egy új korszak kezdetét, az időnek egy újabb periódusba átfordultát van hivatva je- lölni. Egyszerre utalva a kozmogóniára, a hajnalcsillag irányjelölő voltára és metaforik- us jelentésére, a térre és az időre, a konkrétan, 1848-ra és az elvontra, a (költői) képben megszemélyesített. A többes szám (megint a többes szám!) a partikularitással szem- ben szerveződő új időszámításnak lehetne finom jelzése, a megszólítás pedig ama ben- sőségességre célozhat, amelyben költő, a népek, az új (világ)korszak szereplői egymásra találnak. Csakhogy szinte mindegyik szereplő mást várt az új korszak hajnalhasadta- kor. Más kívánságokkal, más szervezettségben, más (tervezett) „szövetségi rendszer”- ben érkeztek a korfordulóhoz. A hajnalcsillag ugyanaz volt, de a népek többes száma arra (is) figyelmeztethet, hogy több nép volt, több gondolta önmagát olyan népegyéni- ségnek, amelynek maradéktalanul érvényesítése elengedhetetlen feladata. Abban egyet-

értettek, hogy megnyílt a lehetőség az új időszámításra, abban viszont eltértek, hogy mit követel tőlük az idő. És mégis, annyi ellenségeskedés, annyi értetlenség, annyi értelmetlen viszálykodás sem teheti kétségessé, hogy a népek emancipálódási törekvését immár semmiképpen sem lehetett visszaszorítani, az ideiglenes vereségek legfeljebb egy későbbi időpontra tolták el az (ön)felszabadítást. Nemzetek születtek, a népek megkezdtek a kilépést a részben önmaguk okozta kiskorúságból. Megteremtődött a nemzeti terminológia európai egyidejűségének esélye. Félreérthetlenné vált, hogy nem lehet szabad az a nemzet, amely más nemzetet, népet elnyom. A közös szabadság ideája meg-megfogalmazódott, ha nem vált is általánossá. 1848/49: valóban a népek, valamennyi résztvevő nép hajnalcsillaga.

FELHASZNÁLT SZAKIRODALOM

- Rapant*, Daniel: Dejiny slovenského povstania. r. 1848-/1849/. Martin Bratislava, 1937–1972. I–V.
Thim, József: Délmagyarország önvédelmi harca 1848–1849-ben. Zombor, 1887.
Uő: A magyarországi 1848/49-iki szerb fölkelés története. Bp. 1930–1940. I–III.
Steier Lajos: A tót nemzetiségi kérdés 1848–1849-ben. Bp., 1937. I–II.
Jókai Mór: Elbeszélések (1850). 2/A kötet. S. a. r. Györfly Miklós. Bp. 1989.
 Gedichte von Joseph Freiherrn von Jelačić. Wien, 1851.
 (Grimm, Vincenz): Jellachichiade. Heldengedicht in vier Gesängen. Pesth, 1849.
Bauer, Ernest: Joseph Graf Jellachich de Buzim, Banus von Kroatien. Schicksal und Legende des kroatischen Helden von 1848. Wien–München, 1975.
Hartley, M.: The man who saved Austria. The life and times of baron Jelačić. London, 1912.
Hauptmann, Ferdinand: Jelačić's Kriegszug nach Ungarn. Graz, 1975. I–II.
Leitgeb Pál: Az 1848/49-iki szabadságharc a német politikai költészetben. Sopron, 1926.
Pollak, Friedrich: Anton Dominik von Fernkorn. Ein österreichischer Plastiker. Wien, 1911.
Ignjatović, Jakov: Szerb rapszódia. Ford.: Csuka Zoltán. Bp., 1973.
Frič, J. V.: Paměti. Praha, 1957–1960. I–II.
Uő: Emlékeim. Ford.: Horváth Ferenc, Szőke Péter, Bp., 1951.
Kovács Endre: Magyar–cseh történeti kapcsolatok. Bp., 1952.
Herczeg Ferenc: A hét sváb. In: *Művei* IV. Bp., 1939.
 Együtt a szabadságért. 1848–1849. Wysocki tábornok emlékirata. Ford. bev.: Kovács István. Bp., 1993.
 1848–1849. évi iratok a nemzetiségi megbékélésről. Bp., 1948.
Spira György: A nemzetiségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországn. Bp., 1980.
Jókai Mór: Akik kétszer halnak meg. S.a.r.: Gergely Gergely. Bp., 1966. I–II.
Prus Boleslaw: A bábu. Ford.: Mészáros István. Bp., 1978. I–II.
Krleža, Miroslav: Éjtszakának virrasztója. Petrica Kerempuh balladá. Ford.: Csuka Zoltán. Bp., 1959.
Endrődi Sándor: Petőfi napjai a magyar irodalomban 1842–1849. Bp., 1911.
 Petőfi-adattár I. Gyűjt. s. a. v. jegyz.: Kiss József. Bp. 1987.